

V I J¹⁾

Čim bi se ujutro oglasilo prilično glasno sjemenišno zvono, što visi na kapiji kijevskog Bratskog manastira, odmah bi sa svih strana hrpimice grnuli đaci i bursaci²⁾. Gramatičari, retoričari, filozofi i bogoslovi³⁾ polako su se vukli u školu s bilježnicama pod pazuhom. Gramatičari su još bili vrlo mali, u hodu su se gurali i svađali najsitnijim diskantom; skoro svi su bili u poderanim i prljavim odijelima, a džepovi im vječno puni svakojakih drangulija, kao: piljaka, pištaljki napravljenih od pera, načetih komada pite, a nekada i malih vrapčića, od kojih bi neki usred neobične tišine u razredu odjednom zacvrkutao i time svomu vlasniku pribavio ljudske packe po obadvjema rukama, a gdjekada i višnjeve šibe. Retoričari su već bili solidniji; odjeća im je često bila posve čitava, ali zato su na licu skoro uvijek imali kakav ukras u obli-

¹⁾ Vij je nadnaravna tvorevina pučke mašte. Tim se imenom kod Malorusa zove poglavica gnoma, kojemu očni kapci sežu sve do zemlje. Cijela je ova pripovijest narodna legenda. Ja je nisam ništa mijenjao pa je pripovijedam gotovo isto tako jednostavno, kako sam je čuo. (Gogoljeva napomena).

²⁾ Bursaci — učenici Burse, kijevske bogoslovije.

³⁾ U sjemeništima (bogoslovijama) učenici nižih razreda zvali su se gramatičari i retoričari, a učenici viših razreda filozofi i bogoslovi.

ku retoričkog tropa: ili im se jedno oko pomaklo sve do čela, ili su mjesto usne imali cio mjehur, ili kakvo drugo obilježje; ovi su se razgovarali i kleli u tenoru. Filozofi su imali glas za cijelu oktavu niži; u džepovima nisu imali ništa osim par listova jakoga duhana. Nikada nisu pravili zalihe, već odmah pojeli sve, do čega bi došli; katkada se od njih tako daleko osjećao zadah lule i rakije, da bi zanatlija, koji bi prošao mimo njih, stao i još dugo njušio zrak kao lovački pas.

U to se doba obično pijaca tek polako počinjala buditi. Prodavačice đevreka, špica od lubenica i makovnjača sve su najedamput hvatale za skutove kaputa one, kojima su kaputi bili od tanke čohe ili od kakve pamučne tkanine.

— Mlada gospodo! mlada gospodo! Ovamo, ovamo! — vikale su sa svih strana. — Evo đevreka, makovnjača, štrucica, finih zemičaka! Bogami, fine su! S medom! Sama sam ih pekla!

Druga bi digla nešto dugačko, savijeno od tijesta i vikala:

— Evo sisaljke¹⁾! Mlada gospodo, kupite sisaljku!

— Ne kupujte ništa kod ove: gledajte, kakva je gadna, i nos joj je ružan, i ruke su joj prljave...

Ali filozofe i bogoslove su se bojale dirati, jer su filozofi i bogoslovi uvijek voljeli uzimati samo »da probaju«, i to odmah punu šaku.

Kad bi stigla u sjemenište, cijela bi se ta gomila razišla po razredima, koji su se nalazili u niskim, ali prilično prostranim sobama s malim prozorima, širokim vratima i zaprljanim klupama. Razred bi se od-

¹⁾ Sisaljka — tvrd kolač s medom u obliku klipca, koji se siše.

jednom ispunio raznoglasnim zujanjem: auditori¹⁾ su ispitivali svoje učenike. Zvonki je diskant gramatičarov baš bio ugođen na zvuk stakla u malim prozorima, te je staklo odgovaralo gotovo u istom tonu. U kutu je mumljao jedan retoričar, čija su usta i debele usne morale pripadati barem filozofiji. Mumljao je u basu, pa se izdaleka čulo samo: bu, bu, bu, bu... Auditori su ponavljajući zadaću sa svojim podčinjenim bursakom jednim okom škiljili pod klupu, gdje mu je iz džepa virila zemička ili varenik ili špice od bundeva.

Kad bi se desilo, da cijelo to učeno društvo malo ranije dođe u školu, ili kad se znalo, da će profesori doći nešto kasnije nego obično, onda bi sa sveopćim pristankom upriličivali bitku, u kojoj su morali sudjelovati svi, čak i cenzori, kojima je bila dužnost da paze na red i čudorednost cijelog đačkog staleža. Obično su dva bogoslova odlučivala, kako da teče bitka: hoće li se svaki razred boriti za se, ili će se svi podijeliti na dva tabora — na bursu i sjemenište²⁾. U svakom slučaju su gramatičari počinjali prvi, no čim bi se umiješali retoričari, oni bi utekli i stali na kakvo više mjesto, odakle bi motrili bitku. Nato bi ušla u borbu filozofija s dugačkim crnim brkovima, a najzad i bogoslovija u strahovitim šalvarama i s debelim vratinama. Obično se svršavalo time, da bi bogoslovija potukla sve, a filozofija, češući se po leđima, uzmicala u razred i sjedala na klupe, da se od-

¹⁾ Auditori — stariji ili bolji đaci, koji ispituju mlade ili slabije učenike, korepetiraju s njima i pregledavaju im zadaće.

²⁾ T. j. na interne (koji i stanuje u bursi) i na eksterne (koji samo pohađaju školu).

mori. Profesor, koji bi ušao u razred, a nekoć je i sam sudjelovao u takvim bitkama, za tili čas bi po razarenim obrazima svojih slušača zaključio, da bitka nije bila loša i dok bi on šibom mazao prste retorici, dotle bi u drugom razredu drugi profesor drvenom lopatkom voštio ruke filozofiji. S bogoslovima se opet postupalo na sasvim drugi način: njima bi se, kako se izražavao profesor bogoslovije, sipnula stanovita mjera »krupnoga graška«, koji se sastojao u kratkoj kožnatoj nagajki s olovnim kuglicama na krajevima.

Na svečane dane i na blagdane seminarci su i bursaci obilazili po kućama s vertepima¹⁾. Gdjekada su igrali komediju i u takvim zgodama uvijek bi se istakao neki bogoslov rastom tek nešto niži od kijevskog zvonika, koji bi glumio Herodiadu ili Putifarku, suprugu egipatskog kraljevskog dvoranina. Za nagradu su dobivali komad platna, vreću prosa ili pola kuhane guske i tomu slično. Sav taj učenj svijet, kako seminarci, tako i bursaci, koji su jedni prema drugima gajili baštinjeno neprijateljstvo, bio je izvanredno siromašan što se tiče sredstava za život, a usto neobično proždrljiv, tako da bi bio sasvim jalov posao, kad bi tko htio izbrojiti, koliko pojedini od njih može haluški smazati za večeru; zato im ni dobrovoljni prilozi imućnih posjednika nisu mogli dostajati. Tako bi onda senat, koji se sastojao od filozofa i bogoslova, pošiljao gramatičare i retoričare pod vodstvom jednog filozofa — a gdjekada bi se i sam pridružio — s vrećama na leđima, da pustoše tuđe bašte. Tad bi se u

¹⁾ Vertep — doslovno: spilja. Sanduk s marionet-skim kazalištem, u kojemu su se prvobitno prikazivali komadi u vezi sa svetkovanjem Božića i uopće duhovnoga sadržaja, a kasnije i svjetovne komedije.

bursi pojavljivala kaša od bundeva. Senatori bi se tako prejeli lubenica i dinja, da bi sutradan auditori čuli od njih dvije zadaće mjesto jedne: jedna je dolazila iz usta, a druga je kruljila u senatorovu želucu. Pitomci burse i sjemeništa nosili su neku vrstu dugačkih kaputa, koji je sezao »do dana današnjega« — to je tehnički termin, koji znači: sve do pete.

Najsvečaniji događaj za sjemenište bile su ferije, vrijeme od početka lipnja, kad su bursu obično raspuštali kući. Onda su svi glavni drumovi bili posuti gramatičarima, filozofima i bogoslovima. Tko nije imao vlastitoga doma, taj bi pošao komu od drugova. Filozofi i bogoslovi išli bi »na kondicije«, naime preuzimali bi da poučavaju ili pripremaju djecu imućnih roditelja i za to bi dobivali godišnje par novih čizama, a kadšto i novaca za nov kaput. Cijela se ta rulja vukla zajedno kao čergaši, zajedno varila kašu i noćivala pod vedrim nebom. Svaki je na leđima nosio vreću, u kojoj je imao košulju i par obojaka. Bogoslovi su bili osobito štedljivi i uredni: da čizme ne pohabaju, skidali bi ih, vješali na štap i nosili na ramenu, osobito kad je bilo blato. Tad bi zasukali čakšire do koljena i neustrašivo gackali po mlakama. Čim bi po strani spazili zaselak, odmah bi skrenuli s glavnoga druma, približili se kući, koja je građena malo ljepše od drugih, stali u red pod prozorom i u sav glas zapjevali crkvenu pjesmu. Kućegazda, obično kakav stari kozak-seljanin, dugo bi ih slušao podnirajući se na obadvije ruke pa bi onda gorko zaplakao i rekao svojoj ženi: »Ženo! To, što školarci pjevaju, mora da je jako pametno; ded im iznesi malo slanine i čega još imamo u kući!«

I puna bi se zdjela varenika sasula u vreću. S njima bi se našao i priličan komad slanine, nekoliko bijelih hljebova, a katkada i svezana kokoš. Pošto bi se pomogli takvom zalihom, gramatičari, retoričari, filozofi i bogoslovi krenuli bi dalje. No što su dalje išli, to im se više umanjivala četa. Svi su se skoro razilazili svojim kućama, te su ostajali samo oni, kojima je roditeljski dom bio udaljeniji nego drugima.

Jedamput, prilikom takvog putovanja, tri bursaka skrenu s glavnog druma u stranu, da se u prvom zaselku, na koji naiđu, opskrbe živežem, jer im je vreća već odavno bila prazna. To su bili: bogoslov Haljava, filozof Homa Brut i retoričar Tiberij Gorobec.

Bogoslov je bio stasit plećat muškarac i imao izvanredno čudnovatu narav: što mu god dođe pod ruke, bezuvjetno sve ukrade. Inače mu je čud bila jako mračna; kad bi se opio, sakrivao se u korov, te su seminarci imali sto muka da ga nađu.

Filozof Homa Brut bio je vesele čudi, jako je volio ležati i pušiti lulu. A kad bi pio, svagda bi najmio svirače i igrao trepak. Često puta je iskusio mjericu »krupnoga graška«, ali s filozofskim mirom, i samo govorio: što je kome suđeno, tome se ne može izmaći.

Tiberij Gorobec još nije imao pravo da nosi brkove, da pije rakiju i puši lulu. Samo je nosio perčin, pa mu zato još onda karakter nije bio dovoljno razvijen; ali sudeći po velikim kvrgama na glavi, s kojima je često dolazio u razred, moglo se zaključiti, da će od njega biti valjan vojnik. Bogoslov Haljava i filozof Homa često su ga čupali za čubu u znak svojega pokroviteljstva i služili se njim kao svojim poslanikom.

Već je bilo omrklo več, kad su skrenuli s glavnoga druma. Sunce je upravo zašlo, pa se u zraku još osjećala danja toplina. Bogoslov i filozof hodali su šuteći i pušili lule; retoričar Tiberij Gorobec je štapom odbijao glavice čkalju, što je rastao kraj puta. Put je vodio između porazbacanih skupina hrastova i ljeskovih šikara, što su prekrivale livadu. Tu i tamo ravnicu su prekidali blagi humci i omanji bregovi, zeleni i okrugli kao kupole. Na dva se mjesta pokaže njive, na kojima je sazrijevalo žito, iz čega se moglo zaključiti, da se uskoro mora pojaviti neko selo. No hodali su već dobra dva sata, otkako su prošli ta žitna polja, a još uvijek ni traga bilo kakvom ljudskom naselju. Večernji je suton već sasvim zamračio nebo, tek se još na zapadu vidio blijed ostatak crvene svjetlosti.

— Koji je to đavo! — reče filozof Homa Brut. — Izgledalo je sasvim tako, kao da ćemo odmah doći do nekoga zaselka.

Bogoslov ne reče ništa, ogleda se na sve strane, pa onda opet turi lulu u usta i svi nastaviše put.

— Bogami — opet će filozof i stane — ne vidiš ni vražje matere.

— Možda ćemo dalje ipak naići na kakav zase-lak — reče bogoslov ne vadeći lulu iz usta.

U tom stigne i noć, i to prilično tamna. Omanji oblaci još pojačашe mrak i sudeći po svim znacima nije se moglo očekivati, da će biti mjeseca ili zvijezda. Bursaci sada primijetiše, da su zalutali i da već odavno ne idu putem.

Filozof potapka nogama na sve strane, pa će naj-zad zapinjući:

— Pa gdje je put?

Bogoslov malo pošuti te nakon razmišljanja na-
doveže:

— Da, noć je tamna.

Retoričar ode u stranu i pokušava da puzeći napipa put, ali ruke su mu zapadale samo u lisičje rupe. Svuda je bila pusta stepa, po kojoj valjda ni živa duša nije prolazila. Putnici učiniše još jedan napor, da se pomaknu naprijed, ali svagdje je bila ista pustoš. Filozof pokušava dozivati, ali glas mu se izgubi u prostranstvu i ne dobije nikakva odgovora. Tek se malo poslije začuje slabo stenjanje nalik na vučje zavijanje.

— Onda, šta da sad radimo? — reći će filozof.

— Šta? Ostaćemo tu i zanoćiti u stepi — odgovori bogoslov i maši se u džep, da izvadi ognjilo pa da opet zapuši lulu. Ali filozof nije mogao pristati na to. On je imao navadu da prije spavanja još smaže pola puda kruha i jedno četiri funte slanine, te je sada u svome želucu osjećao neku nesnosnu prazninu. Usto se filozof, uza svu svoju veselu ćud, malko bojao vukova.

— Ne, Haljavo, to ne ide — reče on. — Kako ćeš se pružiti, a da se ničim ne okrijepiš, i leći kao pas? Pokušajmo još; možda ćemo nabasati na kakvo naselje, pa će nam uspjeti da gucnemo čašicu rakije prije spavanja.

Čuvši riječ »rakija«, bogoslov pljunu u stranu i promrmlja:

— Ma dabome, nema smisla da ostanemo u stepi.

Bursaci krenu naprijed i na njihovu najveću radost u daljini im se pričuže lavež. Oni poslušaju, s koje strane dolazi, pa pođu brže i zamalo ugledaju svijetlo.

— Zaselak! Bogami, zaselak! — usklikne filozof.

Njegovo ga nagađenje ne prevari: uskoro doista spaziše omanji zaselak, koji se sastojao od svega dviju kuća, sagrađenih u jednome dvorištu. Kroz prozore se vidjelo svijetlo; kraj plotu je stajalo desetak šljiva. Bursaci zavire kroz raspuklu daščanu kapiju i opaze, da je cijelo dvorište puno kirijaških kola. Sada tu i tamo zasjaše zvijezde na nebu.

— Pazite, braćo, ne dajmo se! Pošto poto moramo dobiti noćište!

Tri učena muža složno udariše po kapiji i zavikaše:

— Otvori!

U jednoj kući škrinu vrata i začas bursaci ugledaju pred sobom staru ženu u kožuhu.

— Tko je? — zavikne ona muklo kašljući.

— Pusti nas, bakice, da prenoćimo. Zalutali smo. Vani je tako gadno kao u gladnu trbuhu.

— A kakvi ste vi ljudi?

— Pa bezazleni smo ljudi: bogoslov Haljava, filozof Brut i retoričar Gorobec.

— Ne može se, — promrmlja starica — puno mi je dvorište svijeta, svaki mi je kutić u kući zauzet. Kuda da vas smjestim? Pa još ovako stasite i kršne momke! Ta i kuća bi mi se razvalila, da ovakve pustim unutra. Znam ja te filozofe i bogoslove. Ako takve pijance počneš primati u kuću, skoro ćeš ostati bez kuće i kućišta. Odlazite, odlazite! Tu nema mjesta za vas!

— Smiluj se, bakice! Pa zar to može biti, da bi kršćanske duše stradale ni krive ni dužne? Smjesti nas, gdje hoćeš. A ako učinimo što god, kakogod ovo ili ono — nek nam se ruke osuše, neka nas snađe, što sam bog zna. Eto tako!

Činilo se, da se starica malo umekšala.

— Dobro — reče ona, kao da razmišlja. — Pustit ću vas unutra; samo ću svakoga od vas smjestiti na drugi kraj, jer mi srce ne bi imalo mira, da ležite zajedno.

— Kako te volja; ne protivimo se — odgovoriše bursaci.

Kapija škrine i oni uniđu u dvorište.

— Je li, bakice, — reče filozof idući za staricom — ne bi li, štono se kaže... bogami, tako mi krulji u truhu, kao da se netko u kolima voza. Od jutros ni truna nisam imao u ustima.

— Gle, da ne bi! — reče starica. — Nemam ja, nemam ništa takvo, nisam ni peć ložila danas.

— Pa mi bi sve — nastavi filozof — sutra pošteno platili, u gotovu. Bi! — a u sebi nastavi: — Vražju mater bi dobila!

— Hajde, hajde! I budite zadovoljni onim, što vam se daje. Vidi, što mi je đavo nanio fine gospodičice.

Filozof Homa se sasvim snuždi od tih riječi. Ali uto mu nos osjeti miris suhe ribe. On zirne na čakšire bogoslova, koji je išao kraj njega, i opazi, da mu iz džepa viri ogroman riblji rep. Bogoslov je već stigao da s kola gepi lijepa karasa. A kako on to nije učinio iz koristoljublja, već jedino iz navike, te već sasvim zaboravio svoga karasa i već se ogledavao, što da još zdipi, pa makar to bio i polomljen točak, to filozof Homa turi ruku u njegov džep kao u svoj vlastiti i izvuče karasa.

Starica razmjesti bursake: retoričaru dade ležište u kući, bogoslova zaključa u praznu komoru, a filozofu dodijeli također praznu ovčju štalu.

Čim je filozof ostao sam, u tren oka pojede karasa, razgleda pleterni zid štale, udari nogom radoznanu svinjsku njušku, što je provirila iz druge štale, i okrene se na desnu stranu, da zaspi kao mrtav. Najednom se otvore niska vrata i u štalu uđe starica sva zgrbljena.

— Šta je, bakice, šta hoćeš? — upita je filozof. Ali starica je raširenih ruku išla ravno prema njemu.

— Ehe, he! — pomisli filozof — ali badava ti je, golubice! Prestara si.

On se odmakne malo dalje, ali starica ne hajući ni za što opet mu priđe bliže.

— Slušaj, bakice! — reče filozof — Sada je post, a ja sam takav čovjek, da se ni za tisuću dukata ne bih omrsio.

No starica je širila ruke i hvatala ga ne govoreći ni riječi.

Filozofa spopane strah; pogotovo kad je opazio, da su joj se oči zakrijesile nekim neobičnim sjajem.

— Bakice, šta to radiš? Odlazi, odlazi s milim bogom! — zavikne on.

Ali starica nije govorila ni riječi, i samo ga je hvatala rukama.

On skoči na noge, da utekne, ali starica stane na vrata i uperi u njega svoje blistave oči, te ponovo počne prilaziti k njemu.

Filozof je htjede odgurnuti rukama, ali na svoje zaprepaštenje primijeti, da ne može dići ruke, da mu se noge ne miču, te sav prestravljen osjeti, da ga je čak i glas izdao: riječi su mu se bez zvuka micale na usnama. Samo je čuo, kako mu srce kuca; vidio je, kako mu je baba prišla, sklopila mu ruke i sagnula

glavu, hitro mu kao mačka skočila na leđa, udarila ga metlom, i on je poskakujući kao jahaći konj ponese na svojim ramenima. Sve se to odigralo tako brzo, da se filozof jedva mogao snaći; on se obadvjema rukama uhvati za koljena, da zaustavi noge, ali se prenerazi videći, da mu se noge dižu protiv njegove volje i prave skokove brže nego čerkeski trkački konj. Kad su izašli iz zaselka i ispred njih pukla ravna dolina, a sa strane se prostrla šuma crna kao ugljen, istom onda on reče sam sebi: »Oho, pa to je vještica«.

Preokrenuti je mjesječev srp svijetlio na nebu. Plaha se ponoćna svjetlost poput prozirna pokrova lako prostirala i pušila po zemlji. Činilo se, kao da šume, livade, nebo, doline — kao da sve to spava otvorenih očiju. Nigdje da bar na trenutak popuhne povjetarac. U noćnoj se svježini osjećalo nešto vlažnotoplo. Sjene su drveća i grmlje kao kometi u šiljastim klinovima padale na blage uzvisine ravnice. Takva je bila noć, kad je filozof Homa Brut jurio sa svojim tajanstvenim jahačem na leđima. Srce mu je obuzimao neki mučni, nelagodni i ujedno slatki osjećaj. Oborio je glavu i vidio, da trava, koja mu je bila upravo pod nogama, izgleda kao da raste duboko i daleko i iznad nje kao da se nalazi voda bistra kao gorski izvor, a trava mu se pričinjala dnom nekog svijetlog mora, prozirnog do najveće dubine; bar je jasno vidio, kako se u njemu odražava zajedno sa staricom, što mu je sjedila na leđima. Vidio je, kako tamo dolje umjesto mjeseca svijetli nekakvo sunce; čuo je, kako plavi zvončići zvone sagibajući svoje glavice. Vidio je, kako iz šaša pliva vodena vila, kako joj se svjetlucaju leđa i noga, zaobljena i gipka, sva satkana od ljeskanja i treperenja. Ona se okrene prema njemu i njezino

se lice sa svijetlim, blistavim, oštrim očima, s pjevanjem, koje prodire u dušu, već približava k njemu, već je na površini, sada drhti od treptava smijeha i udaljuje se — eno se preokrenula na leđa i eterične joj grudi, besjajne kao porculan bez gleđe, prema suncu se vide naskroz na rubovima njihove bijele elastično-nježne obline. Voda ih obasipa sitnim mjehurićima, kao biserjem. Ona sva drhće i smije se u vodi...

Vidi li on to ili ne vidi? Je li to java ili san? Ali šta je ono tamo? Vjetar ili muzika ječi, ječi i diže se, i približava se i prodire mu u dušu kao nepodnosiv triler...

»Što je to?« — pomisli filozof Homa Brut gledajući dolje, dok je jurio trkom. Znoj je curkom curio s njega. Obuzimalo ga neko vraški slatko čuvstvo, osjećao je neki mučno-strašni užitak. Na mahove mu se pričinjalo, da uopće nema više srca, pa se prestrašeno rukom mašao za nj. Sav iznemogao i smeten on se stane prisjećati svih molitava, što ih je znao. Ponavljao je sva zaklinjanja duhova te najednom osjeti, da mu je nekako odlanulo; osjećao je, da mu se korak pomalo usporava, a vještica kao da mu se labavije drži na leđima. Gusta ga je trava dodirivala, te sada nije više u njoj vidio ništa neobično. Sjajni je srp svijetlio na nebu.

»Onda dobro!« — pomisli filozof Homa u sebi i stane gotovo naglas izgovarati zaklinjanja. Naposljetku munjevitom brzinom iskoči ispod babe pa sad on skoči njoj na leđa. Baba sitnim kratkim korakom zagrabi tako brzo, da je jahaču gotovo ponestajalo daha. Zemlja se jedva razabirala pod njim. Sve se dobro vidjelo na mjesječini, iako nije bilo potpuno osvijetljeno. Doline su bile ravne, ali zbog brzine sve

mu je pred očima promicalo nejasno i pobrkano. Tad Homa dohvati toljagu, što je ležala na putu, i svom snagom stane njome mlatiti babu. Ona udari u očajan jauk; isprva je to jaukanje bilo ljutito i puno prijetnja, a onda je postajalo sve slabije, ugodnije, jašnije, a na kraju već sasvim tiho, jedva je ječalo kao sitni srebrni zvončići, te mu paralo srce; i nehotice mu sine misao: ma je li to zbilja baba?

— Oh, ne mogu više! — izusti ona sva iznemogla i klone na zemlju.

On skoči na noge i pogleda joj u oči: upravo je svitala zora i u daljini su se blistala zlatna kubeta kijejskih crkava. Pred njim je ležala ljepotica divne razbarušene kose, trepavica dugih kao strelice. Besćutno je raširila bijele gole ruke i stenjala gledajući gore svojim očima punima suza.

Homa zadržće kao list na drvetu. Obuze ga samilost, neko neobično uzbuđenje i plahost, koju sam nije mogao shvatiti, te nagne bježati što su ga noge nosile. Putem mu je srce nemirno kucalo, i nikako nije sebi mogao protumačiti, kakav ga je to čudni, nepoznati osjećaj obrvao. Nije više imao volje da ide na selo pa se žurio u Kijev i cijelim putem premišljao o tom nepojmljivom doživljaju.

Gotovo nikoga od bursakâ nije bilo u gradu. Svi su se razišli po selima ili »na kondicije«, ili naprosto bez ikakvih kondicija, jer po maloruskim zaselcima čovjek se može najesti haluški, sira, kajmaka i varenika velikih kao šešir, a da ne plati ni groša. Velika trošna zgrada, u kojoj se nalazila bursa, bila je sasvim prazna, i koliko je god filozof pretraživao svaki kutić pa čak opipao sve rupe i pukotine u krovu, nigdje nije mogao naći ni komadića slanine ili barem

staroga kruha, koji su bursaci obično sakrivali na tim mjestima.

Ali filozof se brzo domisli, kako će se iskopati iz te nevolje: on zviždučući prođe dva-tri puta pijacom, sasvim na kraju stane oćijukati s nekom mladom udovicom u žutoj poculici, koja je prodavala vrpce, sačmu i točkove — i još istoga dana bi nahranjen pšeničnim varenikima, pečenom kokom... ukratko, ni nabrojiti se ne može, što je sve imao na stolu prostrtom u maloj nabijenoj kućici sred višnjika. Iste večeri vidjeli su filozofa u krčmi: ležao je na klupi i po svojoj navadi puš'o lulu, te naočigled sviju krčmaru Židovu dobacio poludukat. Pred njim je stajao vrč. Ravnodušno-zadovoljnim je pogledom promatrao goste, što su dolazili i odlazili, te nije više ni mislio na svoj neobični doživljaj.

Međutim se svuda pronio glas, da se kćerka jednoga od najbogatijih sotnika, čiji se posjed nalazio na pedesetak vrsta od Kijeva, jednoga dana vratila sa šetnje sva izubijana i jedva smogla snage da se dovuče do očinske kuće; da je sada na umoru i da je pred smrt izjavila želju, da predsmrtnu molitvu i molitve u toku od tri dana poslije njezine smrti čita kijejski seminarac Homa Brut. Filozof doznade za to od samoga rektora, koji ga je posebno pozvao u svoju sobu i naložio mu, neka bez odlaganja žurno krene na put, jer je ugledni sotnik čak poslao po njega svoje ljude i kola.

Filozof zadržće od nekog nesvijesnog osjećaja, koji nije ni sam sebi mogao protumačiti. Neka mu je mračna slutnja govorila, da ga čeka nešto zlosretno. Ne

znajući ni sam zašto, on odlučno izjavi rektoru, da ne će poći onamo.

— Slušaj, domine Homa, — reče mu rektor (on se u nekim slučajevima vrlo učtivo izražavao u razgovoru sa svojim podređenima) — ni vrag te ne pita, da li želiš poći ili ne želiš. Reći ću ti samo toliko: ako budeš puno majstorio i mudrovao, dat ću te mladom brezovačom tako izdevetati po leđima i tako dalje, da ti ni banja ne će više trebati.¹⁾

Filozof se malo počese iza uha i bez ijedne riječi izađe, s čvrstom odlukom, da se kod prve pogodne prilike uzda u svoje noge. Zamišljeno je silazio niz strmo stubište, što je vodilo u dvorište, unaokolo zasađeno jablanima, i na časak zastade, kad začuje prilično razgovijetno glas rektora, koji je davao naloge svojem ekonomu i još nekome, vjerojatno jednomu od onih, što ih je sotnik poslao po filzofa.

— Zahvalj panu na krupici i jajima, — govorio je rektor — i kaži mu, čim budu gotove knjige, za koje mi piše, odmah ću mu ih poslati. Već sam dao pisaru da ih prepíše. I još to, moj golube, ne zaboravi reći panu, da kod njega na imanju, koliko ja znam, ima lijepe ribe, osobito jesetre, pa neka mi je pošalje, kad mu se nada prilika, jer ovdje na pijaci ne valja i skupa je. A ti, Javtuše, daj momcima svakomu po čašicu rakije. A filozofa privežite, inače će još uteći.

— Vidi ti vražjega sina! — pomisli filozof u sebi — nanjušio je krakati čikov!

¹⁾ U ruskoj banji kupači jedan drugoga polijevaju vrelom vodom i onda »frotiraju« t. zv. »vjenikima«, malim metlicama od tankog brezovog pruća, u svrhu pospješenja cirkulacije krvi.

On siđe u dvorište i ugleda kibitku¹⁾, koja mu se na prvi pogled učini kao žitna sušara na točkovima. A zbilja je bila duboka kao peć, u kojoj se peče cigla. To su bila obična krakovska kola, u kojima se po pedeset Židova zajedno s robom vozi u sve gradove, gdje im god nos nanjuši sajam. Čekalo ga je šest kršnih i jak'h kozaka, već malo u godinama. Svitke su im od tanke čohe s resama svjedočile, da pripadaju uglednu i bogatu gospodaru, a omanje su brazgotine odavale, da su negda bili u ratu, i to ne bez slave.

»Šta da radim? Što je suđeno, tome se ne može izbjeći!« — pomisli filozof u sebi, pa se obrati kozacima i glasno ih pozdravi:

— Zdravo, braćo i drugovi!

— Zdrav nam bio, pane filozofe! — odgovori mu nekoliko kozaka.

— Dakle s vama treba da se vozim? A kola su vam silna! — nastavi on ulazeći u kola. — Još samo da najmimo svirače, pa bi mogli igrati u njima.

— Da, prilična je kočija! — reče jedan od kozaka sjedajući na prednje sjedište uz kočijaša, koji je omotao glavu nekom krpom umjesto šubare, koju je stigao da ostavi u krčmi. Ostala petorica i filozof udoše u dubinu kola i smjестиše se na vreće pune raznih stvari, što su ih nakupovali u gradu.

— Baš bi me zanimalo — reče filozof — da se, na primjer, ova kola natovare nekom robom, recimo solju ili gvozdenim klincima, koliko bi onda trebalo konja?

¹⁾ Kibitka — laka putna kola s krovom u obliku poluvaljka.

— Da, — nakon razmišljanja reče onaj kozak, što je sjedio na prednjem sjedištu — trebalo bi dosta konja.

Poslije takvog iscrpnog odgovora kozak je smatrao, da ima pravo da šuti cijelim putem.

Filozof je bio jako željan da sazna malo potanje, tko je taj sotnik, kakve je čudi, što se čuje o njegovoj kćeri, koja se na tako neobičan način vratila kući i sada je na umoru, a udes joj se sada povezao s njegovim vlastitim, kako je kod njih tamo i što se događa u kući? Obraćao im se pitanjima, ali kozaci su valjda također bili filozofi, jer su na njegova pitanja odgovarali šutnjom i samo pušili svoje lule ležeći na vrećama. Samo jedan od njih izdade kratak nalog kočijašu, što je sjedio na kozliću:

— Pazi, Overko, ti staro zijale, kad se približiš onoj krčmi na čuhrajlovskom drumu, ne zaboravi da staneš pa da probudiš mene i ostale momke, ako bi se desilo, da zaspimo.

Odmah poslije toga prilično glasno zahrče. Uostalom, ta je opomena bila sasvim suvišna, jer čim su go-rostasna kola došla na domak krčmi na čuhrajlovskom drumu, svi u jedan glas povikaše: »Stani!« Usto su Overkovi konji već bili tako naučeni, da su i sami zastajali pred svakom krčmom.

Unatoč vrućem srpanjskom danu svi izmile iz kola i uđu u onisku prljavu sobu, gdje krčmar Židov s izrazom radosti pohita da pozdravi svoje stare znance. Židov im pod svojim kaputom donese nekoliko svinjskih kobasica, metne ih na stol i odmah se otkrene od toga u talmudu »zabranjenoga voća«. Svi posjedaše oko stola. Pred svakim se gostom stvoriše zemljani vrčići. I filozof Homa morade sudjelovati u gozbi. Pa

kako Malorusi, kad su malo dobre volje, obično okrenu da se grle ili da plaču, tako i sada uskoro u cijelju sobi stade opće ljubljenje. »Deder, Spiride, da se poljubimo!« — »Hajde, amo, Dorošu, da te zagrlim!«

Jedan kozak, koji je bio nešto stariji od svih ostalih, sa sijedim brkovima, podupro je lice rukom i iz dna duše plakao, što nema ni oca, ni majke i što je ostao sam na svijetu. Drugi je bio velik mudrijaš pa ga je jednako tješio i govorio mu:

— Ne plači, za boga miloga, ne plači! Pa šta možeš... Bog već zna, šta i kako treba.

Jedan po imenu Doroš odjednom je postao izvanredno radoznao te je filozofa Homu neprestano ispitivao:

— Volio bih znati, čemu vas uče u toj bursi; da li onomu istom, što i đakon čita u crkvi, ili čemu drugomu?

— Ne pitaj — otegnuto je govorio mudrijaš — neka sve bude, kako jest. Bog već zna, kako treba; bog sve zna.

— Jok, hoću da znam, — govorio je Doroš — šta piše u tim njihovim knjigama. Možda je nešto sasvim drugo nego u đakona.

— Oh, bože moj, bože moj! — nato će onaj čestiti propovjednik. — Čemu da se govore takve stvari? Tako je božja volja. Šta je bog dao, to se ne može mijenjati.

— Ma hoću da znam sve, što piše u knjigama. Otići ću u bursu, bogami ću otići! Šta misliš, da ja ne mogu izučiti? Sve ću naučiti, sve!

— Oh, bože moj, bože moj! — uzdahne tješitelj i glava mu klone na stol, jer nije više bio kadar da

je drži na ramenima. Ostali su kozaci raspredali o gospodarima i o temi, zašto mjesec svijetli na nebu.

Kad je filozof Homa vidio, kakvo je stanje u njihovim glavama, odluči da se tim okoristi pa da strugne. On se najprije obrati onomu sijedomu kozaku, što je naricao za ocem i majkom.

— Što si se ti rasplakao, čiča? — reče on. — Pa i ja sam siročić. Pustite me, momci, da odem! Šta ću vam ja?

— Pustimo ga! — odazva se nekolicina. — Ta siročić je. Nek ide, kud hoće!

I kozaci već da će ga sami izvesti napolje, kadli ih zaustavi onaj, što se toliko zanimao za bursu i reče:

— Ne dirajte ga: ja hoću da se s njim porazgovorim o bursi. Idem i ja u bursu...

Uostalom, teško da bi se taj bijeg i mogao ostvariti, jer kad je filozof htio ustati od stola, noge su mu bile upravo kao drvene i odjednom mu se prividi takva silesija vratâ, da nikako ne bi bio našao prava.

Istom se podveče cijela ova družba sjeti, da joj valja poći dalje. Uspriše se u kola i krenuše tjerajući konje i pjevajući neku pjesmu, kojoj teško da bi tko mogao razabrati riječi i smisao. Pošto su se preko pola noći vozicali i neprestano skretali s puta, koji su inače znali napamet, najzad sa strma brijega siđoše u dolinu, i filozof spazi na obadvije strane plot od kolja i nisko drveće, iza kojega su provirivali krovovi. To je bio oveći zaselak, koji je pripadao sotniku. Već je odavno bila prošla ponoć; nebo je bilo tamno, tek su tu i tamo treperile sitne zvjezdice. Ni u jednoj se kući nije vidjelo svijetlo. Oni se uvezoše u dvorište praćeni psećim lavežom. Sa obadvije strane razazna-

vale su se slamom pokrivena šupe i kućice. Jedna od tih kuća, koja se nalazila baš nasred dvorišta nasuprot kapiji, bila je veća od ostalih i po svoj prilici je to bio sotnikov stan. Kola se zaustave pred nečim nevelikim, što je bilo nalik na šupu, i naši putnici odoše spavati. Filozof htjede barem malo iznapolja razgledati gospoštiju kuću, no koliko je god naprezao oči, ništa nije mogao jasno razabrati; mjesto kuće pričinjalo mu se, da vidi medvjeda, a dimnjak mu je ličio na rektora. Filozof mahne rukom i ode na počinak.

Kad se filozof probudio, već je cijela kuća bila uzbuđena: u noći je umrla gospođica. Sluge su užurbano trčkale amo-tamo. Neke su starice plakale. Sva sila znatiželjnika kroz tarabe je gledala u gospoštiju dvorište, kao da može nešto vidjeti. Filozof u dokolici stane razgledati mjesta, koja po noći nije mogao razabrati. Gospoštijeska kuća bila je oniska nevelika zgrada, kakve su se u staro doba obično gradile u Malorusiji. Krov joj je bio od ritka. Malo, šiljasto i visoko začelje s prozorčićem, nalik na oko podignuto uvis, svo je bilo išarano plavim i žutim cvjetovima i crvenim polumjesecima. Stajalo je na hrastovim stupčićima, koji su do polovice bili okrugli, a dolje šesterobridni, te su gore imali izrezbarenu jabuku. Ispod toga se začelja nalazio omanji pritrijemak s klupama sa obadvije strane. Po stranama kuća je imala nadstrešnice, isto tako na stupčićima, koji su tu i tamo bili zavijeni. Pred kućom se zelenjela visoka kruška s čunjastom krošnjom, na kojoj je treperilo lišće. Nasred dvorišta u dva je reda stajalo nekoliko ambara, koji su zajedno tvorili nešto poput široke ulice, što je vodila do kuće. Iza ambara, sasvim uz kapiju, stajala su dva trokutna podruma, jedan na-

suprot drugomu, također pokriveni slamom. Trokutni su im zidovi imali niska vrata i bili išarani svakoja- kim slikama. Na jednom je bio namaljan kozak kako sjedi na buretu i drži nad glavom vrč s natpisom: »Sve ću popiti«; na drugom je bila čutura i flaše, a sa svake strane, da bude ljepše, po jedan konj, koji se propeo, pa lula, daire i natpis: »Vino je kozaku veselje«. Iz tavanskog prozora jedne šupe virili su bubanj i mjedene trublje. Kraj kapije su stajala dva topa.

Sve je to svjedočilo, da gospodar kuće voli da se zabavlja, i dvorište se često orilo od gozbene graje. Pred kapijom stajale su dvije vjetrenjače. Iza kuće prostirale su se bašte, i kroz krošnju drveća vidjele su se samo pocrnjele kapice dimnjaka kuća sakrivenih u bujnom zelenilu. Cijeli se zaselak nalazio na široku i ravnu zaravanku. Sa sjeverne strane sve je zaslanjao strm brijeg, kojemu je podnožje dopiralo sve do dvorišta. Gledan odozdo, brijeg se činio još strmiji, a na visokom mu vrhu tu i tamo su stršile kržljave aptike i crnile se na svijetlom nebu. Svojom golom glinskom površinom brijeg je izazivao sjetu. Sav je bio izlokan vododerinama i pukotinama. Na strmom su mu obronku na dva mjesta stršile dvije kolibe. Nad jednom je rasprostrla grane široka jabuka; korijenje joj je stajalo u nasutoj zemlji, koja je bila učvršćena kolčićima. Jabuke, što bi ih zbacivao vjetar, otkotrljale bi se čak u gospoštijsko dvorište. Sa vrha se po cijelome brijegu vijugao put i uz dvorište vodio u zaselak. Kad mu je filozof sada očima izmjerio strahovitu strminu i sjetio se jučerašnjega putovanja, dođe do zaključka, da ili gospodar mora da ima jako pametne konje, ili kozaci mora da imaju jako čvrste glave,

kad se ni u pijanu stanju nisu strmoglavili skupa s kolima i tovarom. Filozof je stajao na najvišem mjestu dvorišta, a kad se okrenuo i pogledao na drugu stranu, pruži mu se sasvim druga slika. Naselje se niz obronak spuštalo u ravnicu. Na daleko i široko prostirale su se nepregledne livade; jarko im je zelenilo što dalje bivalo sve to tamnije, a u daljini se plavio cio niz naselja, premda su bila udaljena više od dvadeset vrsta. S desne strane tih livada pružala su se brda, a tek se u daljini jedva vidljivo blistala tamna traka Dnjepra.

— Eh, krasna li mjesta! — reče filozof. — Tu da mi je živjeti, loviti ribu u Dnjepru i u barama, s mrežom ili puškom ići u lov na dropljice i na šljuke! A mislim, da na ovim ritovima valjda ima i dosta velikih droplja. A voća bi se moglo puno sušiti i prodati u gradu, ili još bolje, ispeći od njega rakiju, jer se s rakijom od voća ne može mjeriti nijedno drugo piće. Ali ne će biti zgorega, da vidim, kako bih kidnuo odavde!

On spazi iza plota malu stazu, koja je sva bila pokrivena gustom aptikom; mahinalno stupi na nju, ka-neći da se prvo samo prošeta, a onda da krišom prođe između kuća i da umakne u polje, kadli iznenada osjeti na svome ramenu prilično čvrstu ruku. Za leđima mu je stajao onaj stari kozak, što je tako gorko oplakivao smrt svoga oca i majke i svoju osamljenost.

— Zaludu misliš da se odšuljaš odavde, pane filozofe! — reče on. — Ovo nije kuća, iz koje bi se moglo pobjeći. Pa i putovi su loši za pješaka. Bolje idi gospodaru, već te odavno čeka u sobi.

— Hajdemo! Zašto ne... Drage volje — reče filozof i pođe za kozakom.

Sotnik je bio već star čovjek, sijedih brkova i s izrazom teške tuge na licu. Sjedio je u sobi podnirivši se na obadvije ruke. Moglo mu je biti oko pedeset godina, ali duboka žalost i neka blijedo-suha boja u licu pokazivale su, da mu je srce iznenada slomljeno i prepuknulo, te da mu je zauvijek nestala nekadanja veselost i bučni život. Kad je Homa ušao u sobu sa starim kozakom, on skine jednu ruku s lica i lako kimne glavom na njihov duboki poklon.

Homa i kozak ponizno zastadoše kod vrata.

— Tko si i otkale si, i kakvoga si zvanja, valjani čovječe? — upita sotnik ni prijazno ni osorno.

— Bursak sam, filozof Homa Brut.

— Tko ti je otac?

— Ne znam, velemožni gospodine.

— A mati?

— Ni mater ne znam. Po zdravoj sam pameti, naravno, imao mater; ali tko je i odakle je bila i kada je živjela — bogami ne znam, milostivi gospodine.

Sotnik je časak šutio i valjda razmišljao.

— A kako si se upoznao s mojom kćerkom?

— Nisam se upoznao, velemožni gospodine, bogami, nisam se upoznao. Otkad sam živ, još nisam imao posla s gospodicama. Ne bilo ih, da ne kažem štogod nepristojno.

— Pa zašto nije koga drugoga odredila da joj čita molitve, nego baš tebe?

Filozof slegne ramenima.

— Bog bi ga znao, kako da to protumačim. Pa poznata je stvar, da se gospodi gdjekada prohtije nešto, što ni najučćeniji čovjek ne može da dokuči; i poslovice veli: »Igraj vraže, kako goso kaže!«

— A ne lažeš li ti, pane filozofe?

— Neka me grom ubije na mjestu, ako lažem.

— Da si mi još samo časak dulje živjela, — tužno će sotnik — zacijelo bih bio sve doznao. »Nikomu ne daj da čita molitve za me, već odmah tata, pošalji u kijevsko sjemenište i dopremi bursaka Homu Bruta; neka se tri noći moli za moju grešnu dušu. On zna...« A šta zna, to nisam više mogao čuti. Samo mi je to mogla reći, golubica moja, i umrla. Ti si, valjani čovječe, zacijelo poznat sa svoga svetoga života i bogougodnih djela, pa je valjda čula za te.

— Tko? Je l' ja? — bursak će i uzmakne zapanjen.

— Ja da sam poznat sa svog svetog života? — reče on gledajući sotniku ravno u lice. — Bog s vama, gospodine! Šta to govorite! Tä ja sam — sramota me i reći — baš uoči Velikog četvrtka proveo kod pekarice.

— Pa... valjda nije bez razloga tako odredila. Moraš još danas otpočeti svoj posao.

— Na to bih rekao vašoj milosti... Dabogme, svaki čovjek, koji se razumije u sveto pismo, može već prema prilikama... ali u ovom slučaju više bi dolikovao đakon, ili barem crkvenjak. To su iskusni ljudi, koji znadu, kako se to sve radi, a ja... Pa ni glas mi ne valja, a i inače đavo bi ga znao, kakav sam. Ne izgledam nikako.

— Radi, kako znaš, ali ja ću izvršiti sve, što mi je moja golubica naredila na samrti i ništa žaliti ne ću. Pa kad počevši od danas tri noći odčitaš molitve za nju, kako treba, nagradit ću te; a ako ne ćeš — ni samom đavlu ne savjetujem, da me rasrdi.

Posljednje je riječi sotnik izgovorio tako čvrstim glasom, da je filozof potpuno shvatio njihovo značenje.

— Hajde za mnom! — reče sotnik.

Oni izađu u trijem. Sotnik otvori vrata druge sobe, koja su se nalazila nasuprot prvoj. Filozof na časak zastade u trijemu da se usekne i s nekim nesvijesnim strahom prekorači prag. Po cijelom je podu bilo prostrto crveno kinesko sukno. U kutu je, ispod ikona, na visokom stolu ležalo tijelo preminule, na pokrivaču od modroga baršuna, urešenu rojtama i resama. Do nogu i kraj uzglavlja stajale su visoke voštanice, obavijene kalinom, te bacale mutno svijetlo, koje se gubilo u danjoj svjetlosti. Od toga je svijetla pokojnicu zaklanjao neutješivi otac, koji je sjedio pred njom leđima okrenut prema vratima. Filozofa preneraziše riječi, koje je sada čuo:

— Ne žalim, kćerice moja premila, što si u cvijetu svoje mladosti meni na tugu i žalost prije vremena otišla s ovoga svijeta; nego to žalim, golubice moja, što ne znam, tko je bio taj din-dušmanin, što je skrivio tvoju smrt. A da znam, tko se usudio i pomisliti da te uvrijedi ili da rekne ružnu riječ o tebi, bogom se kunem, taj ne bi više vidio svoje djece, ako je mojih godina; ni oca majke svoje, ako je još mlad, a truplo bi njegovo bacio pticama i zvijerima stepskim da ga izjedu. Ali teško meni, moj nevene poljski, prepelice moja, zvjezdice moja, proživjet ću ostatak svoga vijeka bez radosti, brišući skutom sitne suze, što će mi teći iz starih očiju, dok će se moj dušmanin veseliti i potajice se podsmijevati slabašnom starcu.

Riječ mu zape od teške žalosti, što mu kidaše srce, te on brizne u gorak plač.

Filozofa se duboko kosne ta bezutješna tuga. On se nakašlje i muklo hrakne, da malo pročisti grlo.

Sotnik se okrene i pokaže mu mjesto kraj uzglavlja umrle pred omanjim nalonjem, na kojem su ležale knjige.

»Tri ću dana nekako odraditi — pomisli filozof — zato će mi pan obadva džepa natrpati zlatnim dukatima«. On se približi, još se jedamput nakašlje, pa uzme čitati, ne osvrćući se nikamo i ne usuđujući se da umrloj pogleda u lice. Zavlada duboka tišina. Tad primijeti, da je sotnik izišao. Polako okrene glavu, da pogleda umrlu i...

Drhat ga prođe po cijelom tijelu: pred njim je ležala ljepotica, kakvu svijet još nije vidio. Teško da su se ikada crte lica složile u tako ozbiljnu i ujedno skladnu ljepotu. Ležala je tu upravo kao da je živa. Krasno čelo, nježno kao snijeg, kao srebro, činilo se, kao da razmišlja; obrve njene, noć usred sunčana dana, tanke jednolične, ponosno se vile iznad zatvorenih očiju, a trepavice joj kao strelice pale na obraze, što su plamtjeli žarom skrovitih želja; usta su joj svijetli rubini, spremni da se osmijehnu smiješkom blaženstva, poplavom radosti... Ali i u njima, u tim istim crtama lica, vidio je nešto strašno prodirno. Osjećao je, da ga mori neka bol u srcu, kao da u najpomamnijem vrtlogu veselja raspojasane gomile odjednom netko zapjeva pjesmu o potlačenom narodu.

Najedamput mu se u njezinu licu pričini nešto strašno-poznato.

— Vještica! — zavikne on glasom, koji ni sam ne prepoznade, sav problijedi i odvrati pogled, te stane čitati svoje molitve. To je bila ona ista vještica, koju je on ubio.

Kad je sunce stalo zalaziti, mrtvu kćerku prenesoše u crkvu. Filozof je jednim ramenom podržavao

crni lijes i osjećao na ramenu nešto studeno kao led. Sotnik je išao sprijeda i rukom držao desnu stranu tijesnog stana umrle. Pocrnjela drvena crkva, sva okićena mahovinom, sa svoja je tri čunjasta kubeta sjetno stajala gotovo nakraj sela. Opažalo se, da se u njoj već odavno ne obavlja bogoslužje. Skoro je pred svačkom ikonom gorjela svijeća. Lijes postaviše nasred crkve nasuprot oltaru. Stari sotnik još jedamput poljubi mrtvu i pokloni se do zemlje. Nato iziđe iz crkve s nosačima lijesa, pošto je dao nalog, da filozofa dobrano nahrane i da ga poslije večere otprate u crkvu. Kad su oni što su nosili lijes došli u kuhinju, svi od reda položiše ruke na peć, kako to obično čine Malorusi, kad vide mrtvaca.

Od gladi, koju je filozof već počeo osjećati, on sasvim zaboravi na umrlu. Uskoro sva družina stade pridolaziti u kuhinju. Kuhinja je u sotnikovoj kući bila nešto nalik na klub, u kojem se okupljalo sve, što je god obitavalo u kući, uključujući ovamo i pse, koji su mašujući repovima dolazili sve do vratâ po kosti i pomije. Svaki bi se, ma kamo bio poslan i po ma kakvom poslu, najprije svratio u kuhinju, da se makar na časak odmori i da popuši lulicu duhana. Svi neženje, koji su stanovali u kući i gizdavo hodali okolo u kozačkim svitkama, ležali su tu gotovo cijeli dan na klupi, pod klupom, na peći, ukratko gdje su samo mogli naći udobno mjesto za ležanje. Usto bi vječno svaki u kuhinji zaboravio bilo šubaru, ili bič za obranu od tuđih pasa ili štogod slično. Ali najbrojniji je skup bivao za vrijeme večere, kad je dolazio i konjar, koji je već stigao da utjera konje u obor, i govedar, koji bi dotjerao krave da ih pomuzu, i svi oni, koje preko dana nije moguće vidjeti. Kod večere uzbrbljali bi se i najšutlji-

viji jezici. Tu bi se obično govorilo o svemu i svačemu, i o tom, tko je kupio nove čakšire, i čega sve ima u utrobi zemlje, i tko je vidio vuka. Bilo je tu i dosta šaljivdžija, kojih nikada ne fali kod Malorusâ.

Filozof sjede s ostalima u velik krug pod vedrim nebom ispred kuhinjskoga praga. Začas se na vratima pojavi ženska u crvenoj šamiji noseći u rukama lonac pun vrućih haluški i postavi ga u sredinu med ljude gladne večere. Svaki izvadi iz džepa drvenu žlicu, a oni, koji je nisu imali, zadjeljan drven štapić. Čim su se usta počela micati malo polaganije i vučji se glad cijelog tog skupâ malo utazió, neki zapodjenuše razgovor. Taj se razgovor, naravno, morao kretati oko pokojnice.

— Je li istina — reče jedan mladi ovčar, koji je svoj remen za lulu načičkao tolikim dugmetima i bakrenim pločicama, da je bio nalik na sitničariju — je li istina, da se naša gospođica — bož' sačuvaj da je ogovaram — da se znala s nečastivim?

— Tko? Je l' gospođica? — reče Doroš, kojega je naš filozof već otprije poznavao — pa to je bila prava vještica! Mogu se zakleti, da je bila vještica!

— Tä mani, Dorošu, mani! — nato će drugi, što je za vrijeme putovanja ovamo očitovao veliku sklonost da tješi drugove. — To nije naša stvar; bog s njom. Nema smisla raspredati.

Ali Doroš nikako nije bio voljan da šuti. Baš je malo prije s ključarom bio u podrumu po nekom hitnom poslu, par puta se tamo sagnuo nad dvije-tri bačve, pa se vratio izvanredno veseo i govorio bez prestanka.

— Šta bi ti htio? Da šutim? — upita on. — Pa ona je na meni jašila. Bogami, jašila je.

— Jelte, čiča, — nato će mladi ovčar s dugmetima — po kakvim se znacima može prepoznati vještica?

— Ne može se — odgovori Doroš. — Nikako je ne možeš prepoznati; ma da sve psaltire pročitaš, ne ćeš to raspoznati.

— Može se, može se, Dorošu. Nemoj to reći — opet će onaj tješitelj. — Nije bog badava svakome dao svoju navadu. Ljudi, koji se razumiju u nauke, kažu, da vještice imaju malen repić.

— Čim je stara baba, već je vještica — hladnokrvno reče sijedi kozak.

— Vidi ti njih! — prihvati ženska, koja je u taj čas dosipavala svježe haluške u ispražnjeni lonac — pravi ste debeli krmci.

Stari kozak, kojemu je ime bilo Javtuh, a nadimak Kovtun,¹⁾ iskrivi usta u zadovoljan smiješak, kad opazi, da su njegove riječi dirnule staru ženu u živac; a govedar prasne u takav smijeh, kao da dva bika stoje jedan protiv drugoga pa muču najedamput.

Taj razgovor, što se zapodjenuo, probudi u filozofu neodoljivu želju i radoznalost, da sazna nešto potanje o sotnikovoj umrloj kćeri. I zato, u želji da razgovor opet navrati na prijašnju temu, on se obrati svojemu susjedu ovim riječima:

— Htio bih vas pitati, zašto sva ova družina, što tu sjedi kod večere, drži gospođicu za vješticu? Pa zar je komu učinila zlo ili koga opčinila?

— Bilo je svašta — odgovori jedan od prisutnih, kojemu je lice bilo tako glatko, da je bilo neobično slično lopati.

— Pa tko se ne bi sjetio psetara Mikite, ili onoga...

¹⁾ Kovtun — (ukr.) čuperak.

— A što je bilo s psetarom Mikitom? — upita filozof.

— Stani! Ja ću pripovijedati o psetaru Mikiti — reče Doroš.

— Ja ću pripovijedati o Mikiti — odgovori konjar — jer mi je bio kum.

— Ja ću pripovijedati o Mikiti — reče Spirid.

— Tako je. Spirid neka pripovijeda! — zavikaše u gomili.

Spirid počne:

— Ti, pane filozofe Homo, nisi poznavao Mikitu: eh, što je to bio rijedak čovjek. Svako je pseto poznavao kao rođenoga oca. Sadanji psetar Mikola, što sjedi treći iza mene, nije mu ni sluga. I on doduše razumije svoj posao, ali spram Mikite je smeće, pomije.

— Lijepo pripovijedaš, jako lijepo! — reče Doroš povlađujući kimanjem glave.

Spirid nastavi:

— Zeca ti spazi prije nego otareš burmut ispod nosa. Pa kad tek cikne: drži ga, Razboju! drži ga, Hitri! Pa uzjaši brza hata i zagrabi trkom — te ne znaš, tko će koga prestići: jali on psa, jali pas njega. Pola oke klipare iskapi na dušak kao ništa. Silan je bio psetar! Tek od nekog vremena počeo jednako zagledati u gospođicu. Sad je l' se u nju zatelebao, ili ga je ona tako opčinila, tek stradao čovjek, sasvim omlitavio; vrag bi ga znao, šta bi od njega; fuj! sramota je i reći.

— Lijepo — reče Doroš.

— Čim gospođica samo zirne na njega, on odmah ispusti uzde iz ruku. Razboja zove Brovko, spotiče se i đavo bi ga znao, šta sve ne radi. Jedamput gospođica dođe u štalu, gdje je on čistio konja. »Deder, Mikito,

kaže, da metnem svoju nožicu na te.« A on ludak sav radostan pa joj kaže: »Ne samo nožicu, nego i ti sama sjedni na me.« Gospođica zadigla nožicu, a kad je on vidio tu punanu bijelu nožicu, samo ga je, kaže, omamila čarolija. Sagne se on, ludak, obujmi obadvjema rukama njezine gole noge te stane kano konj trčati preko polja, a kuda su išli, to nije znao reći; samo kad se vratio, duša mu je bila na jeziku, i odonda se osušio kao prut. A kad su jednoga dana momci došli u štalu, mjesto njega je ležala samo hrpa pepela i prazan škaf; sasvim je izgorio, izgorio sam od sebe. A takav je bio psetar, da mu na cijelom svijetu nema para.

Kad je Spirid završio svoje pripovijedanje, na sve strane stadoše hvaliti vrline prijašnjega psetara.

— A za Šeptunku nisi čuo? — upita Doroš Homu.

— Nisam.

— Ehe-he-he! Mora da u toj bursi baš ne učite puno pametnih stvari. Onda čuj: Ima tu kod nas u selu neki kozak Šeptun. Valjan kozak! Gdjekada voli štogod ukrasti i slagati bez ikakve nužde. Ali... valjan je kozak. Kuća mu baš nije daleko odavde. Jednoć, otprilike u ovo doba, kad smo mi sjeli večerati, Šeptun i njegova žena povećerali pa legli spavati. A kako je bilo lijepo vrijeme, Šeptunka legla u dvorište, a Šeptun u sobi na klupu; ne, varam se: Šeptunka u sobi na klupu, a Šeptun u dvorištu...

— Nije Šeptunka legla na klupu, već na pod — ubaci ženska, koja je stajala na pragu i rukom poduprla obraz.

Doroš pogleda na nju, onda u zemlju, pa onda opet na nju, pa će nakon kratke šutnje:

— Kad ti pred svima zadignem skute, ne će ti biti dobro.

Ova je opomena dobro djelovala. Starica ušuti i nijedamput nije više upadala u riječ.

Doroš nastavi:

— A u zipci, što je visjela nasred sobe, ležalo je dijete od godinu dana, — ne znam više, je li bilo muško ili žensko. Leži Šeptunka, kadli čuje, kako napolju neko pseto struže po vratima i zavija, ma upravo da pobjegneš iz kuće. Ona se uplaši, jer su ženske glupave: dosta je da im podveče iza vratâ isplaziš jezik, pa im odmah srce ode u pete. Ali ona ipak pomisli: hajde da prokletu psinu odalamim po njuški, valjda će prestati zavijati — pa uzme žarač i pođe da otvori vrata. Tek što ona odškrine vrata, pseto jurne između njenih nogu pa ravno dječjoj zipci. I vidi Šeptunka, da to nije više pseto, već naša gospođica. Pa da je gospođica barem na izgled bila onakva, kakvu ju je poznavala — ni pô jada; nego stvar je u tome, da je bila sva modra, a oči joj gorjele kao žeravica. Gospođica zgrabi dijete, pregrize mu grlo i stane mu piti krv. Šeptunka samo vrisne: »Joj, kuku mene!« pa bježi iz kuće. Kad ono — vrata u trijemu zaključana. Ona na tavan: sjedi i drhti luda ženska, kadli vidi, gdje gospođica ide za njom na tavan; baci se na nju te stane ludu žensku gristi. Istom ujutro skine Šeptun svoju ženu s tavana svu izgrizenu i modru. A sutradan umre glupa žena. Eto kakve se zgode i čarolije događaju! Pa da, makar je gospodskog roda, ali kad je vještica, onda je vještica.

Poslije tog svog pripovijedanja Doroš se zadovoljan sobom ogleda unaokolo i turne prst u lulu, da je očisti i nanovo napuni duhanom. Tema o vještici bila je neiscrpiva. Svi su se od reda jagmili da pripovijedaju štogod. Jednomu je vještica u podobi plasta sijena do-

šla sve do kapije; drugomu je ukrala šubaru ili lulu, mnogim je seoskim djevojkama odrezala kosu, nekima je ispila po nekoliko vedara krvi.

Napokon se cijela družina prene i uvidi, da se već odviše zabrblijala, jer se napolju već sasvim unoćalo. Svi se stanu razilaziti na svoja noćišta, koja su se nalazila bilo u kuhinji, u šupama ili nasred dvorišta.

— No pane Homo, sad je i nama vrijeme da otiđemo pokojnici — reče sijedi kozak obraćajući se filozofu, te sva četvorica, među njima Spirid i Doroš, krenu u crkvu šibajući bičevima pse, kojih je sva sila bila na sokaku i koji su im od ljutine grizli batine.

Što su se više približavali rasvijetljenoj crkvi, filozof je, unatoč tome, što je stigao da se okrijepi dobranim vrčićem rakije, osjećao neku sve veću potajnu plahost. Pripovijesti i neobične zgode, što ih je čuo, pridonijele su da se još više uzbudi njegova mašta. Mrak se kraj plota i pod drvećem malo prorijedi, te iziđu na čistinu. Tad naposljetku prođu trošnu crkvenu ogradu i nađu se u omalenu dvorištu, iza kojega nije bilo ni jednoga stabalca, već se prostiralo samo pusto polje i livade obavijene noćnim mrakom. Tri kozaka i Homa strmim stepenicama uzidu na pritrjemak i stupe u crkvu. Tu ostave filozofa, zažele mu da sretno svrši svoj posao, te po gospodarevu nalogu zaključaju vrata za njim.

Filozof ostade sam. On najprije zijeve, pa se protagne, zatim dune u obadvije ruke pa se tek onda ogleda. Nasred crkve stajao je crni lijes. Pred tamnim ikonama gorjele su svijeće. Njihovo je svijetlo osvjetljivalo samo ikonostas i nešto malo sredinu crkve. Udaljeniji kutovi prednjega dijela crkve bili su zastrti mrakom. Visoki starinski ikonostas već je izgledao

prilično trošan; čipkasta mu se, zlatom pokrivena rezbarija još samo mjestimice svjetlucala. Na nekim se mjestima pozlata odlupila, na drugima je sasvim pocrnjela; već sasvim potamnili likovi svetaca gledali su nekako mračno. Filozof se još jedamput ogleda. »Pa šta, — reče on sam sebi — čega se ja tu imam bojati! Živ čovjek ne može ući unutra, a protiv mrtvacu i sablasti s onoga svijeta imam svoje molitve; čim ih pročitam, ni prstom me se ne će dotaći. Ništa to nije! — ponovi on i mahne rukom — čitat ćemo!« — Prilazeći pojnici spazi nekoliko svežnjeva svijeća. — »To je dobro, — pomisli filozof — treba da rasvijetlim cijelu crkvu, tako da se vidi kao po bijelome danu. Samo šteta, što se u božjem hramu ne smije zapušiti lulica!«

I on se lati da na sve vijence, nalonje i ikone lijepi voštanice, nimalo ih ne štedeći, te se zamalo cijela crkva ispuni svijetlom. Samo gore kanda je tmina sada bila još jača, pa su mračni likovi još tmurnije gledali iz starinskih rezbarenih okvira, na kojima se tu i tamo još svjetlucala pozlata. Tada priđe lijesu, plaho pogleda umrloj u lice, malo zadržće i ne izdrža da ne zažmiri; takva strašna, blještava ljepota!

On se odvrati i htjede otići od lijesa; ali od neke neobične radoznalosti, od nekog neobičnog osjećaja prkosa samomu sebi, koji čovjeka obuzme, osobito, kad ga je strah, nije mogao izdržati da je na odlasku ne pogleda, a onda, kad je osjetio isti onaj drhat, kao čas prije, još jedamput pogleda na nju. Doista, izrazita ljepota umrle doimala se strašno. Možda ne bi izazvala takav panički užas, da je bila nešto manje lijepa. Ali u crtama njezina lica nije bilo ničega neodređenoga, mutnoga, mrtvačkoga. To je lice bilo živo i filozofu se činilo, kao da ga ona motri zatvorenih očiju. Čak mu se

učini, da joj se ispod trepavica desnog oka skotrljala suza, pa kad je zastala na obrazu, jasno je mogao razabrati, da je to kap krvi.

On žurno otiče pojnici, rasklopi knjigu i da se više ohrabri, stane čitati što je mogao glasnije. Glas mu dopre do drvenih crkvenih zidova, koji su već odavno bili nijemi i gluhi, ali duboki mu se bas bez odjeka razlijevao u potpunoj mrtvoj tišini, te se i samomu čitaču pričinjao nekako čudan. »Čega da se bojim? — mislio je međutim u sebi. — Ta ona ne može ustati iz lijesa, jer će se bojati riječi božje. Neka samo leži! Pa i kakav bih ja bio kozak, da se bojim? Valjda sam popio malo preko mjere, pa mi se zato sve pričinja strašno. Sada ću šmrknuti malo duhana. Eh, što je fin duhan! Fin duhan! Odličan duhan!« Ali prelistavajući stranicu po stranicu ipak je ispod oka pogledavao na lijes i upravo kao da mu je neki nesvijesni osjećaj prišaptavao: eto, sad će ustati! eto sad će se pridići, sad će proviriti iz lijesa!

Ali i dalje je bila mrtva tišina. Lijes je stajao nepomično. Svijeće su razlijevale more svjetlosti. Strašna je rasvijetljena crkva po noći, kad u njoj leži mrtvo tijelo i nigdje žive duše.

Povisujući glas filozof počne pjevati u raznim tonovima, da zatomi u sebi ostatak bojazni. Ali svaki čas bi svraćao pogled na lijes, kao da se nehotice pita: »A što će biti, ako ona ustane?«

Ali lijes se ne mače. Pa da se čuje ma i najmanje šuštanje, da se oglasi bilo kakav živi stvor, pa makar i cvrčak u kutu... Samo se ovda-onda čulo tiho pucketanje koje udaljene svijeće ili lako udaranje voštane kapi, što pada na pod.

»A ako ustane?«

Uto ona pridigne glavu...

On prestravljeno pogleda i protrlja oči. No ona doista ne leži više, već sjedi u svome lijesu. On odvrati pogled od nje, ali začas opet pogleda na lijes. Ona je već ustala, zatvorenih očiju hoda po crkvi i neprestano širi ruke, kao da hoće nekoga uhvatiti.

Ide ravno prema njemu. On u strahu ocrta oko sebe krug. S velikim naporom stane opet čitati molitve i govoriti zaklinjanja, što ih je naučio od nekoga monaha, koji je cijelog svog vijeka vidio vještice i zle duhove.

Ona se zaustavi gotovo na samoj crti. Bilo je očito, da nema snage da je prekorači, i sva je pomodрила, kao čovjek, koji je već nekoliko dana mrtav. Homa nije imao smjelosti da je pogleda. Bila je strašna. Zubi joj zacvokotaše i ona otvori svoje mrtve oči, ali one nisu ništa vidjele; nato se sva bijesna — to joj je izražavalo drhtanje u licu — okrene na drugu stranu raširenih ruku, obujimajući njima svaki stup, svaki ugao, nastojeći da ulovi Homu. Napokon stane, zaprijeti prstom i legne u svoj lijes.

Filozof još uvijek nije mogao doći k sebi te je prestrašeno pogledavao na vještičin tijesni stan. Uto se lijes naglo trgne sa svoga mjesta i sa zviždukom stane letjeti po cijeloj crkvi krstareći zrakom u svim smjerovima. Filozof ga je vidio gotovo nad svojom glavom, ali je primijetio i to, da lijes ne može dodirnuti krug, što ga je on ocrtao, pa još pojača svoja zaklinjanja. Tad se lijes stropošta nasred crkve i ostade nepomičan. Leš se opet digne iz njega sav modar, pozelenio. Ali uto se u daljini začuje kukurikanje pijetla. Leš pade natrag u lijes i zalupi poklopac lijesa nad sobom.

Filozofu je srce lupalo, a znoj curkom curio, no ohrabren pijetlovim kukurikanjem požuri se da do kraja pročita strane, što ih je prije trebao pročitati. U praskozorje dođoše da ga smijene crkvenjak i sjedi Javtuh, koji je ovaj put vršio dužnost crkvenoga starješine.

Kad je filozof došao na svoje udaljeno noćište, dugo nije mogao zaspati, ali ga shrva umor, te je odspavao sve do ručka. Kad se probudio, pričinja mu se, da je sanjao sav ovaj noćasnji doživljaj. Dadoše mu kvartu rakije, da se okrijepi. Kod ručka ubrzo dođe k sebi, tu i tamo dobaci koju primjedbu i skoro sam pojede prilično veliko prase; ali neki mu nesvijesni osjećaj nije dao da govori o svojem noćasnjem doživljaju u crkvi, pa je na pitanja znatiželjnih odgovarao: »Da, bilo je svakojakih čudesa«. Filozof je bio jedan od onih ljudi, u kojima se budi neobična filantropija, kad se dobro najedu. Tako je i sada ležao s lulom u zubima, umiljato gledao sve prisutne i neprekidno pljućkao u stranu.

Poslije ručka filozof je već bio u najboljem raspoloženju. Stigao je da obiđe cijelo naselje i da se upozna skoro sa svima; iz dviju su ga kuća čak i istjerali, jedna ga je ljepuška snaša ljudski maznula lopatom po leđima, kad ju je uzeo pipkati, da vidi, od kakve joj je tkanine košulja i plahta. Ali što se više primicalo večer, to je filozof postajao sve zamišljeniji. Sat prije večere skoro se sva družina okupila da se igra »kaše« ili »čunjeva«, neke vrsti kuglanja, u kojoj se mjesto kugla upotrebljavaju dugačke batine, pa dobitnik ima pravo da jaše na svome suigraču. Ta je igra bila za gledaoce vrlo zanimljiva; često bi govedar, širok kao palačinka, zajašio svinjara, slabunjava, oniska

momka, koji se sav sastojao od borâ. Drugi put bi govedar podmetnuo leđa, a Doroš bi skočio na njega i svaki put rekao: »Što je jak bik!« Na kuhinjskom pragu sjedili su oni poodmaklijih godina. Pušili su svoje lule i jako ozbiljno gledali preda se, čak i onda, kad bi se mlađarija od srca smijala kojoj govedarovo ili Spiridovoj masnoj šali. Homa se uzalud trudio da se umiješa u igru: neka mu se mračna misao kao čavao zabila u glavu. Kod večere koliko je god nastojao da se razveseli, sve jače ga je hvatao strah, što je više mrak zastirao nebo.

— E, vrijeme nam je, pane bursače! — reći će mu poznati nam sijedi kozak ustajući zajedno s Dorošem — Hajdemo na posao!

Homu isto kao prošle večeri odvedoše u crkvu; opet ga ostaviše sama i zaključaše vrata za njim. Čim je ostao sam, ponovo mu se stade strah uvlačiti u dušu. I opet ugleda tamne ikone, sjajne okvire i poznati mu crni lijes, što je u zloslutnoj tišini nepomično stajao nasred crkve.

»Pa šta, — reče on sam sebi — sada mi to čudo nije više neobično. Samo je sprvice strašno. Da, samo je sprvice strašno, a poslije nije više strašno; nije ni malo strašno«.

On brzo stane na pojnicu, ocrta oko sebe krug, izreče nekoliko zaklinjanja, i počne glasno čitati, s čvrstom odlukom, da ne će podizati očiju s knjige i da ne će obraćati pažnju ni na što. Već je čitao skoro cio sat pa se pomalo počeo umarati i kašljucati. Tad izvadi iz džepa rožić s burmutom i prije nego što će burmut prinijeti nosu plaho svrne pogled na lijes. Srce mu se sledi.

Leš je već stajao pred njim na samoj crti i uperio u njega svoje mrtve pozelenjele oči. Bursak protrne i osjeti, kako ga srsi prolaze cijelim tijelom. On obori oči na knjigu, stane glasnije čitati svoje molitve i zaklinjanja pa začuje, kako leš opet cvokoće zubima i maše rukama, da ga uhvati. Ali kad škiljne onamo jednim okom, opazi, da ga leš ne lovi tamo, gdje on stoji, pa da ga očito ne može vidjeti. Ona stane muklo gundati, te mrtvim ustima počne izgovarati strašne riječi, koje su hripavo jecale kao klokotanje uzavrele smole. On ne bi znao reći, što one znače, ali mora da je u njima bilo nešto strašno. Tad filozof sav prestavljen shvati, da ona to čini sada čini.

Od tih se riječi diže vjetar u crkvi i začuje se šum kao od mnoštva krila u letu. Čuo je, kako krila udaraju u okna crkvenih prozora i u željezne okvire, kako pandže pišteći grebu po željezu i kako bezbrojna nečastiva rulja lupa na vrata i hoće da ih provali. Srce mu je nemirno kucalo cijelo to vrijeme; zatvorenih očiju jednako je čitao zaklinjanja i molitve. Napokon nešto odjednom zazviždi u daljini — to je bilo daleko kukurikanje pijetla. Izmučeni filozof stane i odahne.

Oni što dođoše da ga zamijene nađoše ga jedva živa. Stajao je leđima naslonjen na zid, izbuljio oči i ukočeno gledao u kozake, koji su ga gurali. Morali su ga gotovo iznijeti i cijelim putem podupirati. Kad stigoše u gosposki dvorište, on se pribere i zaište da mu dadu kvartu rakije. Kad ju je popio, pogladi se po kosi i reče:

— Svakojakoga smeća ima na svijetu! A i takvih strahota — ma... — i pritom filozof mahne rukom.

Svi okupljeni oko njega nikom ponikoše, kad čuše te njegove riječi. Čak i mali dječak, kojega je sva

čeljad smatrala ovlaštenim da je zamjenjuje, kad se radilo o tom, da se čisti štala ili nosi voda, čak i taj derančić razjapi usta.

Uto prođe kraj njih zgodna ženska u najboljim godinama u tijesno sašivenoj haljini, koja je isticala njezin obli i bujni stas, pomoćnica stare kuharice, inače strahovita namiguša, koja se vazda domišljala da pribode što god na svoju poculicu: bilo komadić vrpce ili karanfil, pa makar i kakav papirić, ako se ne bi našlo što drugo.

— Zdravo, Homo! — ona će, kad spazi filozofa. Joj, joj, joj! Šta je to s tobom? — usklikne ona i pljesne rukama.

— Šta bi bilo, luda babo?

— Jao, bože dragi, tã sav si posijedio!

— Bogami, jest! Istinu kaže! — potvrdi Spirid motreći ga pomnije. — Zbilja si posijedio kao naš stari Javtuh.

Kad je filozof to čuo, kao strijela otrči u kuhinju, gdje je na zidu vidio prilijepljen trokutni komadić ogledala sav zagađen od muha, okićen potočnicom, zimzelenom pa čak i cijelim vijencem od maslačka, što je svjedočilo, da kicoškoj namiguši služi kod toalete. On se zgrane, kad se uvjeri, da su mu istinu kazali: doista mu je polovica kose posijedjela.

Homa Brut pokunji glavu i zadube se u misli.

— Otići ću panu, — reče najzad — ispričovjedit ću mu sve i kazat ću mu, da ne ću više da čitam. Neka me odmah pošalje natrag u Kijev.

S takvom namišlju on se uputi prema pritrjemku gosposkijske kuće.

Sotnik je sjedio gotovo nepomičan u svojoj sobi; lice mu je još uvijek odavalo onu istu neutješivu ža-

lost, koju je filozof i prije opazio na njemu. Samo su mu obrazi još više upali. Vidjelo se na njemu, da malo uzima hrane, a možda je se i ne dotiče. Neobična bljedoća lica davala mu je upravo neki kameni ukočeni izraz.

— Zdravo, bokče! — prozbori on, kad ugleda Homu, gdje je stao na vratima sa šubarom u ruci. — No, kako ti ide posao? Je li sve u redu?

— Zasada je u redu. Nego takve se paklene stvari događaju, da bih najradije zgrabio šubaru i pobjegao, kud me noge nose.

— Kako to?

— Pa vaša kći, pane... Po zdravome razboru, dabome, ona jest gospodskoga roda, to joj nitko ne može poreći; ali nemojte mi zamjeriti, bog joj dao duši lako...

— A šta je s mojom kćerkom?

— Upustila se s đavlom. Takve strahote radi, da ne pomaže ni čitanje svetih knjiga.

— Samo ti čitaj! Nije ona badava tebe zvala. Brinula se ona, golubica moja, za dušu svoju pa je htjela da molitvama istjera svaku nečistu namisao.

— U vašoj sam ruci; ali, bogami, više ne mogu!

— Čitaj, čitaj! — nastavi sotnik, isto takvim uvjerljivim tonom. — Ostaje ti još samo jedna noć. Učinit ćeš kršćansko djelo, a ja ću te nagraditi.

— Ma kakva god bila nagrada... Kako te volja, pane, ali ja ne ću više čitati! — reče Homa odlučno.

— Slušaj, filozofe! — na to će sotnik i glas mu zazvuči jak i grozan. — Ja ne volim te kerefeke. Takve ti stvari radi tamo u svojoj bursi, ali kod mene toga nema: ja malo drugačije lemam nego tvoj rektor. Znaš li ti, što je čvrst kozački kožnati bič?

— Kako ne bih znao! — odgovori filozof tišim glasom. — Svatko zna, što je kožnati bič; kad je veća porcija, ne može se izdržati.

— Tako je. Ali ti još ne znaš, kako moji momci umiju devetati! — reče sotnik prijeteći i ustane, a lice mu poprimi neumoljiv i svirep izraz, koji je odavao svu njegovu neobuzdanu narav, što mu je privremeno mirovala od velike žalosti. — Kod mene najprije izdevetaju, zatim poliju rakijom, pa onda udri nanovo. Idi, idi! Obavljaj svoj posao! Ako ga ne obaviš, ne ćeš se više dići; a ako ga obaviš, dobit ćeš hiljadu dukata!

»Oho-ho! Pa to je vraški čovjek — pomisli filozof izlazeći iz sobe. — S ovim nema šale. Stani, stani, prijatelju moj: tako ću ti ja podbrusiti pete, da me ni sa svojim psima ne ćeš sustići.«

I Homa odluči da svakako utekne. Čekao je samo vrijeme poslije ručka, kad je sva družina imala navadu da se uvuče u sijeno po štagljima pa da otvorenih usta udari u takvo hrkanje i pištanje, da bi cijelo gospoštijsko dvorište bilo nalik na tvornicu.

Napokon dođe i taj čas. Čak je i Javtuh zažmirio i ispružio se na suncu. Filozof se strahujući i dršćući odšulja u vrt, odakle je po njegovu mišljenju bilo zgodnije i neprimjetnije pobjeći u polje. Taj je vrt, kao obično, bio strahovito zapušten i zato osobito pogodan za svaki potajni pothvat. Osim jedne jedine staze ugažene radi gospodarstvenih potreba sve je ostalo bilo gusto zarašteno višnjama, bazgom i čičkom, koji je sve do gore dizao svoje visoke stabljike, s prionljivim ružičastim glavicama. Hmelj je poput mreže prekrivao vrhove te šarene mješavine drveća i grmlja i tvorio nad njima krov, koji se popeo na plot

i s njega je visio u obliku vijugavih zmija zajedno s divljim poljskim slakom. Iza plota, koji je omeđivao vrt, pružala se cijela šuma aptike, u koju kanda nitko nije zavirivao, a i kosa bi se razbila u komadiće, da se svojom oštricom dotakne njezinih odrvenjelih debelih stabljika.

Kad je filozof htio da prekorači preko plota, zubi su mu cvokotali, a srce tako silno lupalo, da se i sam prepao. Činilo mu se, da se skut njegova dugačkoga kaputa prilijepio za zemlju, kao da ga je tko pribio čavlom. Kad je napokon prešao preko plota, učini mu se, da mu je sa zaglušnim zviždukom zaječao u ušima nečiji glas: »Kuda, kuda?«

Filozof šmugne u aptiku i nagne bježati neprestano se omičući i gazeći nogama krtice. Vidio je, da nakon izlaska iz aptike samo treba da pretrči polje, iza kojega se crnjela trnova šikara, u kojoj je držao da će biti izvan opasnosti, a kad prođe kroz nju, nadao se da će naći put, koji vodi ravno u Kijev. On brzo pretrča preko polja i nađe se u gustoj šikari. Provuče se kroz trnje ostavivši na svakom trnu komadiće svojega kaputa mjesto pristojbe i izađe na omanju čistinu. Tu se jedna vrba svojim raširenim granama sagibala skoro sve do zemlje, a kraj nje se blistao malen izvor, bistar kao srebro. Prvo je bilo filozofu da legne pa da se napije vode, jer je osjećao nesnosnu žeđu.

— Dobra voda! — reče on brišući usta. — Tu bih se mogao odmoriti.

— Nemoj, bolje da potrčimo dalje, inače bi nas mogla stići potjera.

Te mu se riječi zaoriše upravo nad glavom. On se obazre: pred njim je stajao Javtuh.

»Vražji Javtuh! — srdito u sebi pomisli filozof. — Zgrabio bih te za noge... I gadnu bih ti njušku i sve, što imaš na sebi, isprebijao hrastovom toljagom.«

— Zaludu si toliko zaobilazio — nastavi Javtuh. — Puno bi bolje bilo, da si odabrao ovaj put, kojim sam ja došao: ravno kraj štale. A šteta ti je i kaputa. Od dobre je čoh. Po što si platio rif? Ali dosta smo se našetali, vrijeme je da pođemo kući.

Češući se po glavi filozof pođe za Javtuhom.

»Sad će mi ta prokleta vještica istom zabiberiti! — pomisli on. — A uostalom, šta je na stvari? Čega se bojim? Zar nisam kozak? Ta dvije sam noći čitao, s božjom ću pomoću i treću. Prokleta vještica mora da ima puno grijeha na duši, kad se nečista sila toliko zalaže za nju?«

Takve su ga misli zaokupljale, kad je ulazio u gospoštijsko dvorište. Pošto se osokolio tim primjedbama, namoli Doroša, koji je s ključarevom protekcijom katkada imao pristup u panov podrum, da mu donese oku klipare, te dva prijatelja sjedoše pod šupom pa ispiše malne pola vedra, tako da filozof najednom skoči na noge i zavikne: »Svirače! Svakako hoću svirače!« Ne dočekavši svirače okrene na čistini nasred dvorišta igrati trepak. Igrao je sve dotle, dok nije došlo vrijeme užini, a čeljad, što se okupila oko njega, kako to već biva u takvim prilikama, najzad pljune i ode rekavši: »Šta taj čovjek dugo igra!« Napokon filozof leže na istom mjestu i zaspi; tek ga je priličan čabar studene vode bio kadar probuditi, da ide na večeru. Kod večere je pripovijedao, što je kozak i da se kozak ne smije bojati ničega na svijetu.

— Vrijeme je, — reče Javtuh — hajdemo!

»Jezik pregrizao, da bog da, prokleta svinjo!« — pomisli filozof, ali ustane i reče:

— Hajdemo.

Putem je filozof neprestano poglédao na sve strane i pokušavao da zapodjene razgovor sa svojim pratiocima. Ali Javtuh je šutio, a Doroš nije bio razgovoran. Noć je bila paklena. U daljini je zavijao cio čopor vukova. Čak je pasji lavež bio nekako strašan.

— Čini se, kanda nešto drugo zavija: to nije vuk — reče Doroš. Javtuh je šutio. Filozof nije znao što da odgovori.

Stigoše do crkve i stupiše pod trošni joj drveni svod, koji je svjedočio, kako je vlasnik imanja malo mario za boga i za svoju dušu. Javtuh i Doroš kao i prije odoše, i filozof ostade sam.

Sve je bilo isto tako, sve je imalo onaj isti poznati mu jezoviti izgled. On zastade na časak. Na sredini je isto tako nepomično stajao lijes strašne vještice.

— Ne ću se bojati, bogami, ne ću se bojati! — reče on, pa kao i prije ocrta oko sebe krug i stane se prisjećati svih svojih zaklinjanja... Tišina je bila strašna; svijeće su treperile i polijevala svjetlošću cijelu crkvu. Filozof okrene jedan list, onda okrene drugi i opazi, da čita sasvim nešto drugo negoli ono, što piše u knjizi. On se prestravljeno prekriži i počne pjevati. To ga malo ohrabri: čitanje mu je sad išlo od ruke, te su se listovi okretali jedan za drugim.

Odjednom... usred tišine... s praskom puče željezni poklopac lijesa, i mrtva se djevojka pridigne. Bila je još strašnija nego prvi put. Gornji joj je red zuba strahovito škljocao o donji, usne su joj grčevito trzale i s divljim vriskom stadoše sipati proklinjanja. Vihor se diže u crkvi, ikone popadaše na pod, razlu-

pana se prozorska stakla raspršiše na sve strane, vrata se otkinuše sa šarka i bezbrojna rulja čudovišta nahrupi u crkvu božju. Strahovit šum od lomatanja krila i struganja pandža ispuni svu crkvu. Sve je letjelo i lepršalo okolo i svuda tražilo filozofa.

Homi nestade iz glave i posljednji ostatak mamurluka. On se samo krstio i preko reda čitao sve moguće molitve. Uto začuje, kako se nečista sila vrze oko njega i samo što ga se ne dotiče krajevima krila i odvratnih repova. Nije imao smjelosti da ih bolje pogleda; samo je vidio, kako duž cijeloga zida stoji neko ogromno čudovište, koje se zaplelo u svoju vlastitu kosu, kao u šumu; kroz mrežu kose strašno su gledala dva oka, a obrve su bile malo uzvijene. Iznad njega lebdjelo je u zraku nešto nalik na ogroman mjehur, kojemu je iz sredine stršilo tisuću kliješta i škorpijskih bodlja. Na njima su visjeli grumeni crne zemlje. Svi su gledali na filozofa, tražili ga, ali ga nisu mogli vidjeti, jer je bio ograđen tajanstvenim krugom

Dovedite Vija! Idite po Vija! — zaoriše riječi mrtvaca.

I najjednom nastade tišina u crkvi; u daljini se začuje vučje zavijanje, i zamalo se razliježe toptanje teških koraka, koje je odjekivalo po cijeloj crkvi; on zirne ispod oka onamo i opazi, gdje vode nekog zdepastog, snažnog, egavog čovjeka. Sav je bio pokriven crnom zemljom. Njegove zemljom posute ruke i noge izgledale su kao žilavo, čvrsto korijenje. Teško je stupao i svaki čas se spoticao. Dugački su mu očni kapci sezali sve do zemlje. Homa užasnut opazi, da mu je lice željezno. Držeći ga ispod ruke dovedoše ga baš pred ono mjesto, gdje je stajao Homa.

— Podignite mi kapke: ne vidim! — reče Vij podzemnim glasom — i cijela rulja nagrne da mu digne kapke.

— Ne gledaj! — prišapne filozofu neki unutarnji glas. Ali on ne izdrža i pogleda.

— Evo ga! — zavikne vij i uperi na njega svoj željezni prst. I svi, što ih je god bilo, nasrnuše na filozofa. On se bez daha sruši na pod i od strave odmah ispusti dušu.

Uto zapjeva pijetao. To je već bio drugi; prvoga su gnomi prečuli. Prestrašeni, navrat na nos jurnuše, kud koji, na prozore i na vrata, da brže izlete, ali zaludu; tako i ostadoše zaglavljani u vratima i prozorima.

Svećenik, koji je ujutro ušao u crkvu, zastade videći takvo oskvrnuće božjeg svetišta i ne usudi se da služi parastos u takvoj prostoriji. Tako ta crkva ostade na sve vijeke s čudovištima zaglavljenima u vratima i prozorima, obrasla šumom, korijenjem, korovom i divljim trnjem, i nitko više ne može naći put do nje.

Kad je glas o tom dopro do Kijeva te je i bogoslov Haljava dočuo, kakav je udes stigao filozofa Homu, on se na cio sat predade razmišljanju. Kod njega su se odonda zbile velike promjene. Sreća mu se nasmijala: po završetku nauka bio je imenovan zvonarom najvišega zvonika, pa se skoro uvijek pojavljivao razbijena nosa, jer su drvene stepenice u zvoniku bile napravljene neobično traljavo.

— Jesi li čuo, što se dogodilo s Homom? — upita ga Tiberij Gorobec našavši se s njim; on je međutim već bio filozof i već pustio brkove.

— Tako mu je od boga bilo suđeno — odgovori zvonar Haljava. — Hajdemo u krčmu, pa da ga se spomenemo kojom čašicom.

Mladi filozof, koji se sa žarom zanešenjaka izdašno koristio svojim pravima, tako da su mu i čakšire, i kaput, pa čak i šubara zaudarali špirom i ljutim duhanom, odmah se najpripravnije odazva tomu pozivu.

— Krasan je čovjek bio Homa! — reče zvonar, kad je šepavi krčmar postavio pred njega treći vrčić. — Silan je bio čovjek! I zaglavi prosto ni za što.

— Ja znam, zašto je zaglavio: zato, što se prepao. A da se nije bojao, ništa mu vještica ne bi mogla nauditi. Treba da se čovjek samo prekriži pa da joj pljune na kraj repa, i ništa mu ne će biti. Znam ja to sve. Pa sve naše kijevske babe, što prodaju na pijaci, — sve do jedne su vještice.

Na to zvonar kimne glavom u znak povlađivanja. Ali kad opazi, da mu jezik nije kadar izustiti ni jednu jedincatu riječ, oprezno ustane od stola i teturajući desno i lijevo pođe da se sakrije negdje na najudaljenijem mjestu u aptici. Pritom ipak ne zaboravi da po svojoj staroj navici zdipi stari đon od čizme, što je ležao na klupi.